

Ken Farø*

Idiomer på nettet: *Den danske idiomordbog* og fraseografien (<http://www.idiomordbogen.dk>)

**Center for Leksikografi, Aarhus Handelshøjskole
2003. Hovedredaktør: Vibeke Vrang. Medredaktører:
Lena Lund, Henning Bergenholtz og Jette Pedersen.
Database og design: Richard Almind.**

Abstract

The first Danish electronic dictionary on idioms, *Den Danske Idiomordbog*, has been published by the Centre for Lexicography at the Aarhus School of Business, accessible directly via the Internet. This article, apart from reviewing the dictionary and its functions in general, aims at drawing a systematic picture of some of the methodological problems related to the discipline *phraseography*, taking the new dictionary as a starting point. Three significant issues should be mentioned here: The importance of a well reflected positive and operational *idiom definition* cannot be stressed too strongly, as it influences every choice made during the editing. Another difficulty which needs to be given more attention is the *formal representation* of the idioms, which could be carried out more adequately if thorough empirical evidence and linguistic tests were exploited systematically. And finally there is a need for a much stronger focusing on *pragmatic constraints* on idioms on the level of language use.

Danish phraseology still needs to be discovered as an object of systematic scientific research as the discussed problems in *Den Danske Idiomordbog* are not at all singular but rather symptomatic for the genre phraseography as a whole.

1. Indledning

Fraseografi kalder man i den internationale forskning den gren af sprogleksikografien, der udarbejder fraseologiske opslagsværker. For

---

* *Ken Farø*
Voltastrasse 18, CH-8044 Zürich, Schweiz.

Fra august 2004:
Institut for Tysk og Nederlandske, Københavns Universitet.
kenfaroe@hum.ku.dk, evt. kenfaroe@hotmail.com.

en kommende oversigt over den danske fraseografi kan jeg i øvrigt henviser til oversigtsartiklen *Danish Phraseography*¹ i serien *HSK*, hvis bind ”Phraseology/Phraseologie” udkommer i 2005. Der eksisterer allerede i det mindste ansatsvist en *metafraseografi*, som undersøger denne særlige genres teoretiske og metodologiske forudsætninger og de konkrete fraseologiske opslagsværkers udformning og hensigtsmæssighed.

I det følgende vil jeg², med overordnet afsæt i den omtalte metafraseografi, undersøge et nyt dansk opslagsværk, *Den Danske Idiomordbog* (i det følgende *IO*). Jeg vil i den sammenhæng kun henviser til nogle få metafraseografiske arbejder, idet nedenstående snarere bygger på en tradition end på bestemte forfattere. Markante eksempler er dog Wissemann (1961), Burger (1983, 1989, 1998:168-192) og Schemann (1990); jf. i øvrigt også af relevans for dansk: Andersson (1999), Karker (1999) og Farø (2000a).

I stedet for den i anmeldelser udbredte, men teoretisk lidet givende sport, man kunne kalde ”missing lemma bashing”, vil jeg nøjes med at se på problemer af rent metodisk-teoretisk art. Der er altså ikke tale om en klassisk anmeldelse, som prøver at komme hele vejen rundt om publikationen, men snarere om et forsøg på at fokusere på nogle teoretisk vigtige problemer i fraseografien, som forhåbentlig kan bringe forskningsdiskussionen – og i sidste ende også fraseografien – videre.

Fokus bliver som så ofte før snarere lagt på de mindre gode end på de gode ting (jf. Bergenholtz/Mogensen 1993), som ikke altid har den store teoretiske interesse. Men lad det være understreget én gang for alle: *Idiomordbogen* er et novum af sin art i Danmark, og redaktionen bag fortjener al mulig ros for at stille et søgeværktøj til rådighed for både almindelige fraseologi-interessererede og for sprogforskere. Hvad der står tilbage at diskutere, er frem for alt de definatoriske overvejelser

¹ Farø 2005 (under udg.).

² Ph.d.-stipendiat ved Institut for Tysk og Nederlansk, Københavns Universitet. P.t. Bundesstipendiat ved Deutsches Seminar, Universität Zürich. Tidl. videnskabelig medarbejder på *Den Danske Ordbog*. Tilknyttet Gyldendal og Langenscheidt som leksikograf.

bag lemmaselektionen og en række metodiske problemer, som jeg fra et fraseologisk ståsted ikke synes er løst helt tilfredsstillende.

Ordbogen vil dels blive sat ind i en videnskabelig fraseologisk ramme, dels underkastet et kritisk blik, idet jeg vil forsøge at svare på følgende spørgsmål: Hvad er et idiom? Er der gennemgående problemer i *IO*, som kunne gøres metodisk mere hensigtsmæssigt? Og endelig: Hvilke ordbogsfunktioner dækker *IO*, og i hvilken grad?

2. Generelt om ordbogen og dens funktioner

Med vanlig stræben efter det sprogligt eksklusive har *Center for Leksikografi* (i det følgende *CfL*) valgt at kalde sit seneste leksikografiske skud på stammen, et efter eget udsagn 7.500³ artikler stort fraseologisk opslagsværk(tøj), for *Den Danske Idiomordbog* ”eller kort og godt *Idiomordbogen*” – titel-imperialistisk to fluer med et smæk, så at sige. Også centerets *Danskordbogen*, *Regnskabsordbøgerne* og *Netordbogen* er holdt i denne sprogligt monopoliserende form, hvad man kan mene om, hvad man vil, men de samme motiver ligger jo bl.a. også bag titler som *Retskrivningsordbogen* og *Den Danske Ordbog* (= *DDO*).

Som hovedredaktør af *IO* står Vibeke Vrang, mens Lena Lund, Henning Bergenholtz, Jette Pedersen og Richard Almind står som øvrige medarbejdere, sidstnævnte som ansvarlig for database og design.

På anmeldelsestidspunktet var ordbogen efter eget udsagn ”endnu under udarbejdelse”, og samtidig har ordbogen været ramt af en del tekniske problemer siden sin lancering (28.05.03), hvad der indimellem har gjort det vanskeligt, ja umuligt at søge i den. Til gengæld har redaktionen været flink til at informere brugerne om problemerne undervejs. I den sidste del af undersøgelsesperioden har basen i øvrigt generelt fungeret efter hensigten.

³ Det står ikke klart for mig, om dette tal bygger på en udregning på basis af *former* eller *betydninger*: Ved polysemi optræder de samme idiommer i *IO* flere gange, som der også gøres opmærksom på i omtæksten. Desuden er der en del eksempler på dubletter, tilsyneladende pga. tekniske fejl, og endelig kvalificerer grammatisk/aktional variation i *Idiomordbogen* til nyt lemma (jf. 5.2.5). Det gør lemmatallet svært sammenligneligt, men det er jo et typisk leksikografisk problem.

”Ordbogen”, som altså ikke er nogen bog, men en base og et stykke søgeprogrammel på centerets hjemmeside, er udformet som en lettilgængelig – brugen af ordbogen kræver ingen registrering – hjemmeside med en søgerude, der på to forskellige måder giver adgang til den underliggende base af flerordsforbindelser. Således kan der søges på enten kommandoen ”begynder med” eller ”indeholder”. I praksis er det dog mulighed nummer 2, der virker mest hensigtsmæssig, både fordi man ikke på forhånd – i hvert fald ikke som situationen er p.t. med manglende fraseografiske standarder (jf. ndf.) – kan være sikker på, hvordan et givent idiom er lemmatiseret i en ordbog: *ligge/stå i nogens hånd/hænder* kunne man fx (mere hensigtsmæssigt) have lemmatiseret *ngt. ligger/står i nogens hånd/hænder* (jf. 5.2.4.), men også fordi i hvert fald mine forsøg på at søge på et begyndelsesord i blinde (”hvem”, ”kartoffel”, ”hus”, ”se”, ”alle”, ”komme”, ”håret”, ”ikke”) førte til, at jeg blev hængt af browseren med beskeden ”Bad Request” – selv om flere af disse opslagsord faktisk i ordbogen begynder med det indtastede ord (fx ”mærke”, ”ikke” og ”komme”). Hertil kommer problemer med leksikalsk variation i idiomet, som brugeren jo ikke nødvendigvis kender på forhånd, når han søger, og netop variation kan jo få betydning for, hvad et frasem ”begynder med”.

Ud over de egentlige søgefunktioner indeholder ordbogen en side med ”Tips til søgning”, en side ”Om ordbogen”, en brugervejledning, hvor bl.a. det tilgrundliggende idiombegreb forklares (jf. ndf.), en side med videreførende videnskabelig litteratur om leksikografi (dog udelukkende af centerets egne medarbejdere), og ”Meddelelser” (om tekniske applikationer og evt. aktuelle fejl). Der er også en side med opfordring til brugerne om at kontakte redaktørerne med kritik og ønsker, hvad der jo er en af flere fordele ved en netbaseret ordbog, og endelig findes der direkte links til centerets andre ordbøger, *Den Danske Netordbog* og *Regnskabsordbøgerne*, hvoraf kun den første er interessant i denne sammenhæng. Mere kuriøs er siden om ”Om Sprognormer”, som primært består i de velkendte hug til Sprognævnet, som er blevet et af CfL’s kendetegn. Selv kommenteringen i ordbogen får sit eget afsnit i omtæksten, vel igen først og fremmest for at bringe kritik af Sprognævnets beslutninger til torvs. Det er givetvis irriterende for DSN med denne kritik, men debatten er værdifuld nok – omend nogle brugere sikkert vil undre sig over at finde den i indledningen til en idiomordbog.

Klikker man på ”Tips til søgning”, så kunne det se ud som om, teksten her er blevet kopieret fra *Netordbogen*, uden at de nødvendige redigeringer er blevet foretaget: Hvorfor er overskriften her ellers ”Den Danske Netordbog: Tips til søgning”, og hvorfor får man at vide, at der findes fire grundlæggende søgemuligheder, når der vitterlig kun er de to, jeg beskrev ovenfor? Denne redigeringsfejl bør korrigeres med det samme.

Man kan spørge: Hvad er overhovedet argumentet for at lancere en elektronisk idiomordbog? I tilfældet *IO* ser argumenterne ud til at være, at ordbogen kan være med til at løse/udfylde følgende problemer/funktioner (min kategorisering i kursiv, efterfulgt af redaktørernes formulering):

1. *receptionsproblemer* (”hvad betyder dette idiom?”)
2. *almene produktionsproblemer* (”findes der et godt idiom med dette ord?”; ”findes der et idiom, der kan bruges i denne sammenhæng?”)
3. *specielle produktionsproblemer (synonymiproblemer)* (”findes der et andet idiom, som betyder det samme som det idiom, jeg allerede har brugt en gang?”)
4. *indlæringsfunktioner* (”ny viden og genopfriskning af gammel viden”)
5. *underholdningsfunktioner*, som her kaldes ”lexicotainment”.

Ifølge brugervejledningen vil idiomordbogen kunne give svar på de fleste af ovenstående spørgsmål. Spørgsmål om idiomernes etymologi (en subfunktion af underholdningsfunktionen?) nævnes som en eksplisit undtagelse: Her henviser *IO* til *ODS*. En på flere måder lidt tvivlsom disposition, fordi *ODS* dels langt fra indeholder alle de fraser, *IO* har medtaget, hvoraf en del er kommet til i perioden efter *ODS* (se bl.a. Jarvad 1999 og Farø 2004 for eksempler), dels fordi *ODS* som bekendt udkom 1918-1956 og derfor ikke på alle punkter kan siges at være aktuel, næppe heller i etymologisk henseende. Selv om *IO* altså ikke – og her er *DDO* desværre ingen undtagelse: det må være en oplagt forskningsniche –, giver ”frasetymologi” (det er næppe ”ordhistorie” i denne sammenhæng), gives der noget idiosynkratisk alligevel etymologiske oplysninger ved fraser som *Guds lam* ”(= Agnus dei)”, *Guds*

ord "(= verbum dei)", *forgylt ungdom* "(= jeunesse dorée)", *det stærke køn* "(= sexus potior)", *alt andet lige* "(= ceteris paribus)" – og fx også ved *læse/mærke/se skriften på væggen*: "egentligt [sic!] Guds advarsel skrevet på en væg til kongen om, at han var vejjet og fundet for let". Hvad der motiverer denne undtagelse, har jeg svært ved at se, men den skader jo på den anden side heller ikke.

Såvidt altså ordbogens egenlegitimering – som jeg vender tilbage til i afslutningsafsnittet. Man kan i øvrigt nævne en anden fordel ved at lancere en elektronisk fraseologisk ordbog, som redaktørerne ikke selv er inde på: For *IO* har den force i forhold til de eksisterende print-fraseoleksika, at de tilbagevendende⁴ og efterhånden uddebatterede diskussioner om *hvor* i ordbogens makrostruktur, flerordsforbindelsen skal placeres,⁵ i *IO* ikke længere er aktuelle. I en elektronisk ordbog lander man automatisk det rigtige sted i ordbogen, hvis ellers kombinationen søgestrategi, lemmakontekst og teknik er gunstig.

Også mikrostrukturelt er den elektroniske frasemordbog en leksikografisk drømmeløsning, fordi man slipper for overvejelserne om frasemets afhængighed af et overordnet enkeltordslemma – under hvilken af betydningerne? (jf. *ODS*), i bunden af artiklen? (jf. *DDO*) – som ret beset kun har funktion af pladsholder, en indgang til et helt nyt leksem, der tilfældigvis er komplekst og naturligvis hænger historisk sammen med indgangslemmaet, men som synkront er uafhængigt af sine komponenter og derfor i princippet lige så godt kunne stå på opslagsplads, side om side med enkeltordslemmaerne. Ingen danske almenordbøger har dog endnu været så radikale at gennemføre sådan et princip.⁶ De to vigtigste eksisterende print-frasemordbøger, Toftgaard Andersen (= TA) (2001) og Røder (1998), er det dog i den forstand, at makrostrukturen begge steder virkelig er strengt alfabetisk, sådan at

⁴ Jf. som et enkeltstående eksempel Karkers (1999:198) kritik af Michelsen (1993).

⁵ Mit yndlingseksempel er *man skal ikke sælge skindet, før bjørnen er skudt*, der kan optræde fire steder i ordbogen, hvis man ikke har klare redaktionsregler, jf. Faro (2000a).

⁶ *Retsskrivningsordbogens* og *Nudansk Ordbogs* enkeltstående eksempler med flerordslemmata på opslagsplads (først og fremmest *xenofrasemer* som *a la carte*, *carte blanche*, og *castrum doloris*) synes jeg ikke er ovebevisende: Hvorfor skulle en bruger lede efter *a la carte* under *a*, når han skal finde *skille fårene fra bukkene* under *får*?

ryge af sporet faktisk kommer efter *tjene sine sporer*, jf. også Schemann (1993). Anderssons (1999) kritik af opslagsprincippet giver kun mening, hvis man interesserer sig for idiomers diakroni og leksikalske komponenter, ikke i en rent kommunikativ kontekst.

Efter disse indledende og generelle bemærkninger er det blevet tid til at tage de kritiske, men forhåbentlig også konstruktive briller på: Hvordan ser det ud med *IO*'s idiomdefinition og dens konkrete styring af lemmaselektionen?

3. Hvad er idiom? Forsøg på en begrebsudredning

Selv om Henning Bergenholtz (mdtl.) har udtalt, at han ikke interesserer sig for *lingvistiske* idiomdefinitioner, kun leksikografiske, så mener jeg alligevel, at det er hensigtsmæssigt at kaste et lingvistisk blik på begrebet "idiom". Senere skal vi se, at det faktisk også er af relevans for *IO*.

Hvad man vælger at definere som et idiom, afhænger af forskellige faktorer, bl.a. om man tilhører den angelsaksiske eller den tyske tradition, hvad man arbejder med, plus en række tilfældigheder. Terminologien og begrebsdannelsen er på ingen måde klar i forskningen. Spørgsmålet er, om det er et problem for en "idiom-"ordbog?

Med til at komplicere sagen er, at betegnelsen "idiom" ikke står alene i den videnskabelige diskurs. Af relevans for dansk er først og fremmest tre betegnelser, som man ser brugt i forskellige sammenhænge, nemlig *talemåde*, *frase/fraseologisme* og endelig *idiom* – samt en masse konstruktioner, hvori hele eller dele af disse betegnelser indgår, fx *fraseologisk forbindelse* og *idiomatisk udtryk*. Sidstnævnte er dog strengt taget unødvendige, fordi de er redundante i forhold til simplekserne. *Talemåde* har tradition i Danmark (jf. Karker 1999), både TA (2001) og Røder (1998) bruger (også) denne betegnelse for indholdet i deres ordbøger, og man finder den desuden i *ODS* og *DDO*.

Men der eksisterer indtil flere dagligsproglige betydninger af "talemåde", jf.:

Jeg tror nærmere, at man skal tænke i forandring og nye relationer end i at finde frem til, hvem man egentlig er, inderst inde. Men det er måske også mere en **talemåde** (www.pnyx.dk/cgi-bin/pnyxboard/viewer.cgi./psuche/3CF3D9DC0000000DC.html)

Man skal tænke over sin statur, sine bevægelser og sin **talemåde**
(www.laivforum.dk/article.php?cid=442) (begge: Google)

Her betyder *talemåde* hhv. 'formulering uden dybere mening' og 'måde at tale på', hvad der selvfølgelig er forstyrrende for *talemåde* som term. Herudover bruges "talemåde" om både *leksemer* (typen *løbe fra Herodes til Pilatus* og *stå på bar bund*, som er potentielle sætninger – jf. indholdet af TA (2001) og Røder (1998) – og *mikrotekster* som fx ordsprog, se fx *ODS* og *DDO*; jf. også flg. eksempel:

"Viden er magt" - en **talemåde**, der bliver mere og mere aktuell for hver dag (www.bf.dk/udd/udvikling/rapp/brande/vision.htm)

Ved at bruge betegnelsen "talemåde" kommunikerer man derfor ikke entydigt, hvad det er, man ønsker at referere til. Noget andet er naturligvis salgshensyn, som ikke skal optage mig her.

Tilbage er *frasem* og *idiom*. I Danmark har vi endnu ikke rigtig taget den centraleuropæiske forskningsretning *fraseologi* til os, der snart har boomet i en del år i udlandet, jf. den kommende internationale håndbog *Phraseology*: Når først et forskningsområde optages i denne serie, så er det som regel en god indikation for dets etablerethed. Og som sammenhængende forskningsområde er fraseologien, som undersøger leksikaliserede flerordsforbindelser i meget bred forstand, i hvert fald veletableret i det tysk- og fransktalende område.

Når nu fraseologien beskæftiger sig med *alle* typer flerordsenheder, som er blevet en del af leksikonnet, uanset deres semantiske og syntaktiske status (dvs. kollokationer, fraseotermer, "billedlige" flerordsforbindelser, ordsprog, bevingede ord osv.), så kan man selvfølgelig som udgangspunkt ikke definere "frasem" særlig snævert, men må nøjes med at kategorisere det ud fra kriterierne (*grafisk disjunkt*) *polyleksikalitet* og *leksikalisering*. Dvs. at "et frasem" uden nærmere beskrivelse må forstås som en række ord med blanktegn imellem, der i sproget som helhed har fået status af et leksem. Denne udlægning dækker fx over *ngt går over*, *blå mandag*, *engelsk bøf*, *høj musik*, *dække bord*, *lugte af råddent blomstervand* (?), og *tage tyren ved hornene*. Mere problematiske er eksempler som *man skal ikke kaste med sten*, *når man selv bor i et glashus* og *den der fisen lugte kan*, *han er fisens ejermand*, som jo ikke er leksemer, men som fraseologien alligevel beskæftiger sig med, selv om de rettelig hører til *parømiologien*, ordspørgsforskningen. Overlapningen mellem de to genstandsfelter er

dog mange, og det er heller ikke altid til at afgøre, om et ”ordsprog” i en ytring er brugt fraseologisk eller parømiologisk, så fraseologiens pragmatisme på dette punkt har sin berettigelse.

Men ser man på de definitioner af ”frasem”, som flourer i forskningslitteraturen, så er de sjældent så brede, som jeg her har skitseret det reelle genstandsfelt. Man kan nemlig konstatere et klart skisma mellem forskningens *praksis* og dens teoretiseren over sit beskrivelsesobjekt. For de fleste forskere, som definerer deres genstand ”fraseologi”, anvender hvad man kunne kalde ”den fraseologiske normaldefinition”. Denne definition er *negativ* og lægger vægt på trækket *non-kompositionalitet* ved en stor del af de leksikaliserede flerordsforbindelser, dvs. det fænomen at deres betydning ikke er et produkt af deres komponenters betydning isoleret set. Hvis man *holder skruen lige i vandet*, så kan betydningen ’bevare modet, fatningen; klare sig’ etc. ikke afkodes ud fra en normalsproglig analyse af elementerne *holde + skrue + DET + lige + i + vand + DET*’s betydninger.

Hvad mange, der anvender denne negative definition, glemmer, er dog, at den, om end den indskrænker fraseologiens arbejdsfelt noget, stadig inkluderer en meget uhomogen masse af flerordsforbindelser, fx *Det Røde Hav, i ny og næ, på må og få, slå græs, blind passager, til søs, kold fusion, ngt går i glemme* og meget mere. Ingen af disse eksempler er (synkront) kompositionelt dannede, men er netop idiosynkratiske.

Interessant nok er samme forskeres *eksempler* ofte netop af *holde skruen lige i vandet*-typen, som i det hele taget får meget plads rundt omkring i den fraseologiske litteratur. Både fordi mange sikkert synes, at denne type er ”sjovest” at beskæftige sig med, men sikkert også fordi den faktisk har nogle egenskaber, de andre frasemer ikke har, og som gør den særligt relevant og problematisk i bestemte sammenhænge: Dels skaber den potentielt et semantisk relevant ”mentalt billede” hos modtageren (hvad det så end er), dels kan dens to afkodningsmuligheder (litteral og fraseologisk betydning) spilles ud mod hinanden i fx vittigheder eller reklame. Og dels er der en risiko for, at denne type frasemer afkodes forkert i fremmedsproget, fordi de på overfladen ligner ens egne. Og endelig rummer den faren for, at modersmålets inventar overføres 1:1 til fremmedsproget, hvad der i nogle tilfælde krones med held, i andre absolut ikke (jf. nogle eks. i Farø 2003b). Disse problemer gælder langt fra alle typer frasemer.

Denne type, som de fleste forskere altså typisk bruger som eksempel på frasemer, mangler rent faktisk et navn, som adskiller den fra de andre fraseologiske kategorier. Mit forslag er derfor, at man, i hvert fald i videnskabelig sammenhæng, kalder denne type, og *kun* denne type, for et *idiom*. Det gør jeg ikke uden grundlag i virkeligheden, for i forskningslitteraturen⁷ ser man netop svage tendenser i denne retning, skønt mange forskere bruger betegnelserne *frasem* og *idiom* i flæng om det samme fænomen. For at undgå forvirring kunne man i givet fald præcisere, om man bruger ”idiom” i bred forstand (= den fraseologiske normaldefinition), eller om man bruger det snævert, som jeg foreslår det her.

I snæver forstand kunne man definere ”idiom” operationelt som:

et semantisk transformeret referenssvagt⁸ frasem med dual koding, modalitet og ikonografi

Frasem har jeg allerede defineret som et leksikaliseret (grafisk disjunkt) polyleksikalsk leksem. *Semantisk transformation* betyder, at idiomets semantik adskiller sig fra komponenternes semantik uden for frasemet. *Referenssvagthed* gør det muligt at skelne idiomer fra flerordsproprier, -termer, -semi-termer og lignende, hvis referens er 100 % entydig (hhv. monoreferentiel og eksakt). Idiomers referens er noget mindre skarp, ofte tenderende mod vag. Med *dual koding* forstås idiomets to afkodningsmuligheder, den fraseologiske (”konventionelle”) og den litterale (”bogstavelige”). *Modalitet* medfører en markeret *indstilling* fra den talende til referenten. Og *ikonografi* er idiomets evne til at fremkalde et ”mentalt billede” hos recipienten (dets ”billedlighed”).

Anvendt på et eksempel fra *IO*, *sætte ngn stolen for døren*, fordeler de enkelte kriterier sig sådan her:

sætte ngn stolen for døren er:

- **et frasem:** en leksikaliseret enhed, som består af en række grafisk disjunkte komponenter

⁷ Fx ansatsvist (men inkonsekvent) hos toneangivende og meget produktive fraseologer som Harald Burger og Dmitrij Dobrovolskij.

⁸ Dette træk er jeg mindst tilfreds med og tager derfor gerne imod forslag til forbedringer. ”Referenssvag” må ikke forveksles med ”vag”, for *stille træskoene* betyder ”dø” og kun ”dø”, så det kan ikke være vagt, som Lars Brink har påpeget (mdtl.). At idiomers referens er anderledes end termers og navnes mener jeg dog ikke står til diskussion, så trækket er nødvendigt, hvordan man så end skal karakterisere det.

- **semantisk transformeret:** (Sem.): *sætte + ngn + stol + DET + for + dør + DET* ≠ (Sem.): *sætte ngn stolen for døren*
- **referenssvagt:** det har hverken monoreferens (som *proprier*) eller vedtaget eksakt referens (som (semi-) *termer*); det er altså semantisk ikke entydigt og præcist
- **dualt koderet:** det har både en fraseologisk ("ordbogs-")betydning og en potentiel litteral (komponentbaseret) betydning
- **modalt:** den talende er ikke neutral over for det refererede
- **ikonografisk:** billedet af en bestemt møbeltypes flytning hen foran en vægåbning kan dannes regulært ud fra den litterale betydning⁹

Denne snævre idiomkonception og positive -definition rummer klare fordele for fagkommunikationen, fordi den mere klart specificerer, hvad der tales om. Det gør den fraseologiske normaldefinition ikke, medmindre man vitterlig mener alle de fraseologiske kategorier, den reelt refererer til – og det gør de fleste forskere ikke, hvis man går dem på klingen.

Den fraseologiske forskning lider altså af en slags "trippel-skizofreni": Dens overordnede og institutionaliserede *genstandsområde* er ét, nemlig fraseologi (i bred forstand), dens *definitioner* er typisk et andet (fraseologi i snæver forstand) og dens *eksempler* som regel et tredje (idiomatik (i snæver forstand)). Men problemet er altså til at løse, hvis man holder sig denne tredeling for øje, som giver god mening, fordi de tre lag – eller koncentriske cirkler, om man vil – er relevante i forskellige sammenhænge. Samtidig er det en fordel, at man er eksplicit mht. hvilket udsnit af fraseologien, man refererer til.

Lad os prøve at se, i hvilken af de koncentriske cirkler, *IO* befinder sig.

⁹ Det er muligvis ikke den endelige idiomdefinition, men jeg mener, at den kommer væsentligt tættere på kernen i denne type frasemer end den fraseologiske normaldefinition. Jeg tager meget gerne imod forslag og kritik.

4. *Idiomordbogens* idiombegreb og dets leksikografiske udmøntning

4.1. Indledning

Ifølge Schemann (1989:1021) er sprogvidenskabelige definitioner for ”idiomatikker”, som henvender sig til et bredere publikum, irrelevante. Men da det næppe kan være *IO*'s hensigt alene at ville henvende sig til denne taknemmelige (?) kreds, og eftersom definitionen har vidtrækkende betydning for ordbogens indhold, giver det ikke desto mindre mening at se nærmere på *IO*'s idiombegreb.

I første omgang henviser redaktørerne til *Netordbogens* definition: Et idiom er her ”en fast ordforbindelse med en særlig betydning”. Denne vage definition får dog ikke lov at stå alene; andetsteds differentieres der eksplicit mellem ”normale ordforbindelser (kaldet kollokationer) og særlige ordforbindelser (kaldet idiommer)”. Og: ”Man kan også sige, at et idiom er en ordforbindelse, hvor betydningen af ordforbindelsen ikke svarer til summen af de enkelte ords betydninger. Vi har brugt denne metodiske grundovervejelse, idet vi er gået ud fra betydningsangivelserne og synonymangivelserne i Den Danske Netordbog”. Her bliver det klart, at *IO* faktisk lægger sig meget direkte op ad den fraseologiske normaldefinition, vi så på før, ifølge Schemann (op.cit.:1020) i øvrigt den eneste definition på ”fraseologi”,¹⁰ som er accepteret af alle fagfolk.¹¹ Også Røder (1998) og TA (1998) går ud fra denne definition, men jeg er uenig med Karker (1999:200) i, at en *positiv* definition (meget ansatsvist hos Michelsen 1993) er ”mere rummelig”. Det forholder sig i hvert fald mht. den foreslåede definition lige modsat.

Indirekte stilles der i *IO* også krav om, at idiommer ikke må udgøre hele sætninger: ”Hertil kommer så ordsprog, sentenser og citater, som adskiller sig fra idiommer ved altid at udgøre hele sætninger”. Desuden tilføjer redaktørerne nogle bemærkninger af mere ekstensionel art: ”Faste fraser som ”gå amok” kan ikke findes i *Idiomordbogen*, men må

¹⁰ Som her altså må læses som synonymt med ”idiomatik”.

¹¹ Dog ikke af denne forfatter, medmindre der menes ”fraseologi” i bred forstand, altså cirkel to, jf. afsnit 3.

søges i Den Danske Netordbog”. Endelig får man at vide, at der ikke kan skelnes helt klart mellem ”idiom” og det bredere ”fast forbindelse”: ”Med den af os brugte definition er fx *gå fra snøvsen* ikke et idiom. Der er her tale om et udtryk, hvor betydningen af *snøvs* er uklar, men må ses som noget i retning af forstanden eller besindelsen. I tvivlstilfælde bør man da også søge i Den Danske Netordbog”.

Tilbage står brugeren med en noget broget intensionel-ekstensionel definition i flere trin, som er lidt vanskelig at få overblik over. Man kan desuden diskutere, om den er hensigtsmæssig til formålet, og endelig er spørgsmålet, om redaktørerne i praksis selv kan håndtere den? Hvad vi positivt har at holde fast i, er: Idiomer er ifølge *IO* ikke-kompositionelle – konkret leksikografisk set i forhold til *Netordbogens* definitioner – og desuden er de syntaktisk mindre end en sætning. De har en ”særlig” betydning, hvad der så præcis menes med det. Og udtryk af typen *gå amok* og *gå fra snøvsen* kan man ikke finde i *IO*.

IO forklarer ingen steder direkte, hvad der er baggrunden for, at netop ovenstående udsnit af leksikonnet er valgt som grundlag for en kategori ”idiom”. Det er lidt påfaldende, eftersom der jo må være en grund til, at man vælger at tage en bestemt kategori ud af den almene ordbog og publicere den særskilt – forbindelsen mellem *IO* og *Netordbogen* nævnes eksplicit flere steder.

4.2. Teoretiske problemer med *IO*'s idiombegreb

Det er i forskningen ganske udbredt at sige, at idiomer adskiller sig fra ordsprog ved at udgøre sætningsdele, mens ordsprog er *hele* sætninger. Også *IO* anlægger denne distinktion. Men den er problematisk, som følgende eksempel demonstrerer: *Så er den ged barberet!*, der dog ikke optræder i ordbogen (immervæk 37 belæg på Google). Dette er ikke et ordsprog, men et idiom. Men det er altså samtidig en sætning.

Ser man på nogle idiomer af samme type, som faktisk er indeholdt i *IO*, så bliver det ikke bare klart, at påstanden om at idiomer ikke kan være sætninger, er uholdbar, men også at ordbogen på dette punkt ikke overholder sin egen definition. Et par eksempler af adskillige mulige er: *der ligger hunden begravet!*, *om hundrede år er alting glemt*¹², *gå*

¹² Kan, alt efter kontekst, opfattes som både et idiom og et ordsprog.

hjem og vug!, så er den skid slået! og græsset er altid grønnere (på den anden side). Sidstnævnte er afgjort et (moderne) ordsprog (jf. Farø 2003a). Derimod bryder *de kan tage hinanden i hånden* ikke med *IO*'s kriterium: Sætningsformen kunne (og burde) nemlig have været formuleret *kunne tage hinanden i hånden*, eller bedre: *ngl kan tage i hinanden i hånden*, og så befinder vi os stadig under sætningsniveau: Idiomet er i sin kerne kun en *potentiel* sætning.

Forskellen mellem idiom og ordsprog kan altså ikke afgøres syntaktisk alene, men kun pragmatisk: Ordsprog indeholder et "generaliserende udsagn" (jf. Farø 2003a), det gør idiom ikke. Heller ikke påstanden om, at "citater" – formentlig menes der *bevingede ord*: citater er i sig selv ikke nødvendigvis leksikaliserede – er hele sætninger, holder: "Lorteland!", "knaldhårende", "huttelihut!" og "smagsdommer" er bevingede ord uden at være hele sætninger (jf. Farø 2003b).

Et andet teoretisk problem er de to typer, som man ifølge forteksten ikke kan finde i *IO*, men som må søges i *Netordbogen*, nemlig *gå amok*- og *gå fra snøvsen*-typen. Jeg er sådan set enig med *IO* i, at *gå fra snøvsen* og *gå amok* ikke er idiom. Men vi er tilsyneladende ikke enige ud fra de samme præmisser. Går man ud fra, at idiom er ikonografiske (jf. min definition ovenfor), ja så er de to eksempler naturligvis ikke idiom. Hører man derimod til dem, som ikke skelner nøje mellem idiom og fraser og siger, at idiom/fraser simpelthen er alt, hvad der er polyleksikalsk og ikke-kompositionelt, så hører *gå fra snøvsen* og *gå amok* også med til kategorien, for man kan ikke sige, at de to syntagmers betydning er lig med summen af komponenternes betydning, eftersom komponenterne ikke *har* nogen ekstrafraseologisk betydning.

Det er ikke desto mindre, hvad *IO* præsupponerer. Men lad os se på konsekvenserne af dette greb: Hvis man, meget idiosynkratisk og antisynkront, kan sige, at *snøvs* betyder 'forstand', og at det samlede udtryk af den grund ikke er et idiom, så kan man lige så godt forudsætte, at *hjerter* har en eller flere metonymiske ekstrabetydninger i retning af "følelse; det inderste; kærlighed" o.l., hvad man også finder eksempler på i den mere metaforis(tis)k og kognitivt orienterede del af sprogvidenskaben: På denne måde kan idiom som *åbne sit hjerte for ngn*, *skænke ngn sit hjerte*, *vinde ngn's hjerte*, *have hjertet med i ngt*, *have hjerte* etc. behandles i almenordbogen som fx kollokationer under

”hjerte” – eller bare forudsættes: Deres ”betydning” bliver jo beskrevet under enkeltordet. Men så er vi set fra leksikografiens standpunkt tilbage i en præfraseologisk tid, hvor fraser nærmest blev betragtet som ”sætningseksempler”. Og konsekvensen af denne tilgang bliver jo i sidste ende, at det fraseologiske perspektiv på denne del af ordforrådet som leksemer i deres egen ret tilbagerulles, hvad der samtidig gør fraseologiske opslagsværker overflødige efter devisen: *snøvs* betyder ’forstand’ og sådan er det hele vejen igennem.

Nej, *snøvs* betyder ingenting synkront. Der er tale om en unikalt komponent, som kun forekommer i frasemet *gå fra snøvsen*. Derfor hører det – sammen med *gå amok* – til fraseologien i snæver forstand, og skal altså med i en frasemordbog, hvis konceptet er *ikke-kompositionalitet*. Er det snarere et koncept, som jeg har skitseret det ovenfor (idiomatik i snæver forstand), så skal det selvfølgelig ikke med. Valget må træffes, men ud fra klare forudsætninger.

4.3. Problemer med den praktiske udmøntning af idiombegrebet

4.3.1. (Semi-)Fraseotermer og xenofrasemer

Hvis man holder sig til *IO*'s egen (og de fleste andres) negative definition af begrebet ”idiom”, så kan man undre sig over, at (*semi-*)*fraseotermer* som *røde hunde*, *gule ærter*, *grå stær*, *grøn stær*, *sort stær*, og *gul feber* ikke forekommer i *IO*, mens de er med i *Netordbogen*: Ingen af disse fraser kan jo siges at have en betydning, der kan udledes af komponenternes – at den kan *motiveres* retrospektivt er noget andet: Det gælder de fleste idiomer. *Gul feber* og *gule ærter* optræder endda bare i *Netordbogen* som ukommenterede kollokationer, men der er vel ikke blot tale om en feber hhv. ærter, som er gul(e), men derimod om en specifik sygdom og en madret. Altså om en eller anden form for semantisk merværdi, hvad der efter egenlogikken i *IO*'s idiomdefinition kvalificerer til en plads i netop *IO*.

Denne inkonsekvens i forhold til definitionen hænger formentlig sammen med, at redaktørerne har ment, at disse typer nu engang er en kategori for sig, og det kan man kun give dem ret i, men det tager definitionen jo ikke højde for. For det er som sagt ikke sådan, at ovenstående (*semi-*)termers betydning fremgår af komponentbetyd-

ningerne, ej heller kan man, hvis man prøver at gå ind på *IO*'s vage opdeling i "almindelige" og "særlige" flerordsforbindelser, sige, at der er tale om almindelige forbindelser – læs: kollokationer – som *dreje hovedet*, *knytte hånden* og *flytte i hus* (gode eksempler på kollokationer fra *Netordbogen*).

At den manglende præcision i definitionen ikke alene medfører tvivl om, i hvilken af ordbøgerne man skal lede efter bestemte typer flerordsforbindelser, men at den også for redaktørerne selv medfører en betydelig vaklen, ses af eksempler som *hvide fingre*, (erhvervssygdom, hvor blodforsyningen til fingrene reduceres, fx pga. vibrerende værktøj), *et sort hul*, *en hvid dværg* (hvorfor med artikel?), *det hvide snit*, *hvide tirsdag* (tirsdag efter fastelavn), *bildende kunst*, *en enarmet tyveknekt* og *den hvide trøje* (bedste rytter under 25 år i Tour de France), *købers marked*, *sælgers marked* og *blanke våben*, som alle optræder i *IO*. Men disse fraser adskiller sig ikke afgørende fra førnævnte fraseologiske betegnelser for sygdomme og madretter, som altså tilsyneladende *ikke* regnes for idiommer af redaktørerne.

Og med god ret, for både semantisk og pragmatisk har de helt andre funktioner end idiommer: Til fælles har alle disse eksempler, at deres referens er meget præcis, og at de pragmatisk ikke indeholder nogen modalitet (jf. min idiomdefinition). Men alt det fremgår jo ikke af ordbogens negative idiomdefinition, der som sagt desværre er reglen i forskningen, men ikke desto mindre uhensigtsmæssig i mange sammenhænge – især hvis man som her tilsyneladende er interesseret i en særlig kategori, som man kun intuitivt holder sammen på – og det til dels med svigtende intuition.

Problemet omfatter også *xenofrasemer* som *con amore*, og *laissez faire* (jf. Farø 2003b), som heller ikke er medtaget i *IO*, selv om deres betydning jo netop *ikke* kan siges at fremgå af komponenternes og derfor i princippet burde medtages i *IO* ifølge definitionen. Men de er ikke ikonografiske (og i øvrigt heller ikke semantisk transformerede), derfor ville jeg heller ikke kalde dem idiommer.

4.3.2. Kollokationer, fraseonymer og bevingede ord

Under *IO*'s brugervejledning kommer redaktørerne meget informativt ind på den teoretiske skelnen mellem på den ene side "idiomer" og på den anden side "kollokationer", "ordsprog, sentenser og citater",

hvad der er prisværdigt at vejlede de interesserede brugere om, som i mange tilfælde nok ikke har nogen sprogvidenskabelig baggrund. Men idiomdefinitionens allerede konstaterede vaghed gør, at *IO* ikke helt overholder sine egne distinktioner mellem de forskellige fraseologiske kategorier. Således indeholder ordbogen rent faktisk en hel del eksempler på ovenstående kategorier, som *IO* ellers ganske rigtigt i teorien skelner fra idiomer.

Fx er *forgylt ungdom* vel snarere et bevinget ord (oversættelse af en filmtitel), og intet idiom (det er i øvrigt meget sjældent i sprogbrugen: 1 belæg på *Google*). Det samme gælder *ridderen af den bedrøvelige skikkelse*, som i alle konsulterede netbelæg optræder som proprium (romantitel), og altså ikke som idiom efter denne forfatters opfattelse. Også *det indre marked* har for mig at se karakter af et proprium, på trods af ortografien.

Hvad *guld, røgelse og myrra skær* er, har *IO* et svar på, nemlig ”de ting, som de tre vismænd havde med som gaver til den nyfødte Jesus”. Men er det et idiom? Ikke ifølge min definition – og vel heller ikke ifølge *IO*'s egen: Hvor er det nonkompositionelle her? For mig at se hører udtrykket hjemme i en ordbog over bevingede ord, hvis det skal beskrives.

Holde bordskik er heller ikke et idiom, eftersom *bordskik* udmærket kan beskrives semantisk isoleret (jf. *NUO*: ’en vedtagen måde at spise og opføre sig på under et måltid’, og *holde* i *Netordbogens* egen beskrivelse er i betydning 3 beskrevet som ’efterkomme, følge, [...] overholde’. At *bordskik* også i rigt omfang forekommer uden for denne kollokationelle kontekst, behøver jeg her kun levere et par eksempler på:

”Det er ikke god bordskik at stange tænder med kniven, puste på munden, tørre sig om munden med dugen, gnave ben eller partere kødet med fingrene”

”En bordskik har vi her hos os som alle nu må vide man må ej kilde damerne hvis de det ej kan lide skeen skal bli’ liggende ej bag øret stikkende”

”Koreansk bordskik: Bare fordi noget er bordskik i Danmark behøver det ikke at være det i andre lande. I Korea er det for eksempel hverken uhøfligt at slubre eller bøvse mens man spiser” (*alle: Google*)

Noget tilsvarende gælder *gå på antabus*, som på ingen måde er idiomatisk, men en ganske paradigmatiske kombination af *gå* i betydningen 'komme i en bestemt situation eller tilstand', som *Netordbogen* selv beskriver under betydning 6 – og oven i købet giver et par kollokationseksempler på: *gå på pension*, *gå på orlov*. Man kunne i øvrigt fortsætte listen i det uendelige med *gå på druk*, *gå på ferie*, *gå på halv tid*...

Det giver heller ikke mening at kategorisere *en klokkeren aftale* som et idiom: *Klokkeren* har sin egen betydning (et par empiriske eksempler af mange mulige: "en klokkeren tone", "en klokkeren tabersag", "en klokkeren stemme", "en klokkeren sag", "en klokkeren intonation").

IO's egen form af eksemplet (*Have (ren) strudsemave*) tyder ligeledes på, at vi her ikke har med et idiom at gøre, men derimod med et metaforisk enkeltord: *strudsemave*, som temmelig frit kan optræde i forskellige kollokationelle sammenhænge.

4.4. Konklusioner: Fraseleksika og idiomdefinitioner

Redaktørerne bag *IO* anfører selv, at deres "definition er problematisk", men at løsningen er at søge også i *Den Danske Netordbog*. Det synes jeg ikke er en tilfredsstillende løsning. Der er for mig at se ingen tvivl om, at *IO*'s idiomdefinition ikke er stærk nok til at indfange, hvad redaktørerne formentlig er interesseret i – nemlig den kategori, jeg har prøvet at opstille en positiv definition for i afsnit 3 – omend den givetvis også kan diskuteres. Samtidig overholder redaktørerne ikke altid i praksis den definition, de trods alt har valgt at gå ud fra i teorien, og visse særkategorier placeres, mal so, mal so, i enten *Idiom-* eller *Netordbogen*: Det gælder især kollokationer og (semi-)fraseotermer.

Når der alligevel er en forholdsvis stor konsistens i materialet i *IO*, hvad man må medgive, så skyldes det ikke definitionens styringskraft, men formentlig den redaktionelle intuition, der vel også ligger bag formuleringen "særlige" flerordsforbindelser. Hvori dette særlige består, bliver bare ikke klart, hverken for brugeren og altså heller ikke helt for redaktørerne selv. Men *IO* orienterer sig altså mod idiommer i snæver forstand, som jeg her har prøvet at skitsere dem, uden at prøve at gøre sig helt klart, hvad der i grunden er denne kategoris særlige lingvistiske egenskaber.

Ifølge Schemann (1989:1020f.) er der næppe nogen fraseologiske opslagsværker, der holder sig til en stringent definition af deres indhold. Det er muligvis en overdrivelse, men at problemet er generelt, kan man nok udlede af formuleringen. *IO*'s problemer på dette punkt er altså nok til en vis grad alle fraseografer. Det er derfor et område, der også metaleksikografisk burde sættes ind på.

Jeg er i vid udstrækning enig i *IO*'s idiombegreb *i praksis*, hvis man kan gå ud fra størsteparten af materialet i *IO* og så sortere de eksempler fra, der nok er fraseologi i snæver forstand, men altså ikke *idiomer* som jeg forstår dem, og som også ser ud til at være ordbogens hovedsigte. Men jeg er bestemt ikke enig med ordbogens definition, som lukker alt for meget ind, både i teorien, og altså også i praksis.

Det er et problem for en specialordbog – i hvert fald i mere eller mindre videnskabelig sammenhæng – hvis den ikke har et meget klart kategorigrundlag at gå ud fra. *IO* lider principielt af en sådan kategorivagthed (jf. Schemann: *ibid.*). Og det har konsekvenser for, hvad der medtages i ordbogen, selv om redaktørerne selvfølgelig alligevel i praksis for det meste godt ved, hvad de går efter. Det må derfor anbefales, at redaktionen investerer mere overvejelse i, hvad det i grunden er for en kategori, den er interesseret i. Det må være et acceptabelt krav at stille til en specialordbog, uanset om man kan henvise til en almen ordbog eller ej. Hvis man forfalder til den sovepude, det let bliver, at brugeren jo bare kan gå hen og kigge i ”moderordbogen”, hvad skal vi så overhovedet med specialordbogen?

5. Forekomster, former og inventar

5.1. Indledning: leksikalisering

Af et opslagsværk, som hævder at give hjælp til produktion af tekster, må man kunne kræve, at de angivne leksemer, som foregives at eksistere i det pågældende sprog, også har en så tilpas udbredthed, at man kan regne med at blive forstået, hvis man bruger de kodificerede leksikalske enheder. Eller at man i det mindste advares vha. markeringer, hvis noget er sjældent. På dette punkt er *IO* ikke informativ nok.

Eksempler som *krumme albuen*, *et verbalt hundslagsmål*, *forliges som hund og kat*, *ryge ud med et spark* finder man ingen belæg på i *Google*, og personligt kender jeg dem ikke, hvad der selvfølgelig i sig

selv ikke behøver at være noget argument. Andre eksempler, fx *banditterne i habitterne* (hvorfor bestemt form?) ser ud til at være hapax legomena, hvis man ellers går ud fra antallet af *Google*-belæg. Og denne metode mener jeg trods alt giver et fingerpeg om leksikaliseringsgraden. Den manglende leksikalisering af fraseologiske lemmata er et fænomen, metafraseografien har kritiseret ofte, og selv om *IO* ingen steder skriver noget om de rent kvantitative kriterier for, hvornår et ”idiom” (er en forbindelse ikke leksikaliseret, så er det bare en ad hoc-metafor eller -metonym, ikke et idiom) optages, så tyder det på, at ikke alle lemmata bygger på en bare nogenlunde rimelig udbredelse i sprogbrugen.

5.2. Opslagsformer

Noget af det vanskeligste ved at beskrive fraser – det gælder ikke kun i ordbogssammenhænge – er at finde frem til den mest hensigtsmæssige præsenteringsform (jf. Andersson 1999:134). Skal det således være den mest neutrale, altså lingvistisk mest grundlæggende form? Eller skal det snarere være den mest typiske, som giver brugeren det bedst mulige redskab i hånden til at anvende idiomet selv? Disse to muligheder spænder i en del tilfælde ben for hinanden. Også graden af standardisering får indflydelse på, hvor godt et værktøj ordbogen bliver til tekstproduktion. Et skrækeksempel på overdreven standardisering er dog Røders (1998) fremgangsmåde, som konsekvent indleder hver enkelt artikel med et ”At”: *At kunne høre græsset gro, At være på den sorte liste, At give nogen silkesnoren* osv., noget der vækker mindelser om Dan Turèlls ”Vangede Billeder”, der som bekendt startede hver sætning med et ”Og...” (Jf. også Andersson 1999:142).

Heldigvis har *IO* ikke valgt denne fremgangsmåde, men ordbogen sejler alligevel ikke helt uden om de lemmatiseringsmæssige skær. I mange tilfælde er de angivne former hensigtsmæssige nok, fx *sætte sig mellem to stole, sætte nogen stolen for døren, næste levende billede, lægge billet ind på noget og gøre det forbi*. Men der er en række tilfælde, som ofte volder problemer. Det drejer sig om flg. typer: a) formmæssig idiosynkasi, b) arkaismer, c) intern og ekstern valens, d) subjekts- og objektsoplysninger og e) aktionsart.

5.2.1. Formmæssig idiosynkrasi

Frasemers leksikalske kompleksitet lægger dem åbne for forskellige former for leksikalsk variation. I sprogbrugen konkurrerer flere former ofte med hinanden, som fx *ngt vokser/gror (ikke) på træerne*. I sådanne tilfælde må man naturligvis beskrive den leksikalske variation, man konstaterer. Men det må være afgørende, at variationen er leksikaliseret og ikke tilfældig. Det sidste finder man desværre adskillige eksempler på i *IO*.

Gå med hovedet under armen, som er *IO*'s opslagsform, finder man ikke et eneste belæg på *Google*. Det gør man derimod på syntagmet *hovedet under armen* (380 hits), som i ordbogen mest adækvat notes *have hovedet under armen*, evt. med den ”elliptiske” variant *med hovedet under armen* som sideform (der er hyppig for frasem-grundtypen *have + X*). *Gå med*-formen er en absolut mulig, men netop meget tilfældig og i hvert fald en sjælden form at vælge som lemma.

Et andet eksempel er *en af landevejens riddere*, som kun forekommer én eneste gang på *Google*. Undlader man derimod det om ikke tilfældige, så dog fakultative *en af*, så tyder 15 belæg i højere grad på, at der er tale om en leksikaliseret form.

værne om Gud, konge og fædreland finder man ikke vha. *Google*. Hvis man i stedet eliderer elementet *værne om*, får man straks et mere overbevisende antal hits, omkring et kvart tusind.

komme som en hund i et spil kegler er igen et hapax legomenon (jeg har søgt på samtlige mulige konjugationsformer), mens *en hund i et spil kegler* er tilpas velrepræsenteret med 130 belæg.

Og *en hvid jul* er en ganske vist hyppig (175 belæg), men metodisk alligevel tilfældigt valgt realiseringsform af grundformen *hvid jul*, der forekommer i alt omkring 800 gange på *Google*.

Der er altså ingen vej uden om at teste sine hypoteser om, hvad der er en given grundform, med empirien. At det overhovedet er blevet metodisk muligt vha. korpora og Internettet, stiller fraseografien i en helt ny og meget gunstig situation i forhold til tidligere.

5.2.2. Arkaismer¹³

Vil man, som *IO* eksplicit gør krav på, på én gang give hjælp til at afkode og til at brugeren selv kan producere tekster, hvori idiomer indgår, stiller man sig selv i den situation, at inventaret af idiomer så ikke nødvendigvis er det samme relativt til de to funktioner. De idiomer, man selv kan få brug for at anvende, vil være langt færre end dem, man kan støde på i sin omgang med sproget i form af fx også ældre tekster. Tilsyneladende vil *IO* også dække denne niche, hvad der for så vidt ikke er noget galt i. Men den angivelige hjælp til reception bliver samtidig indirekte til skade for *produktionsaspektet*, når der i *IO* i høj grad mangler sprogbrugsoplysninger (jf. også 6.).

Former som (*være fuld af edder og forgift*, og *nu er pokker løs* er både sjældne og stærkt forældede, det samme er tilfældet for *gøre hovedet kruset på nogen*, hvis seneste belæg var en Dalgas-tekst fra 1903. Noget tilsvarende gælder hapax logemenonnet (på *Google*) *komme ned i skarnet*, som kun optræder i den ikke videre recente Christian Wilster-oversættelse af Homers Illiade. *Gøre ret og skel til alle/begge sider* er ikke noget, man kan bruge uden at vække opsigt i dag. Også *gøre tegn og underlige gerninger*, *fanden [!] annamme mig!*, *forskrive sig til fanden [!]*, *gøre sig til gode med noget*, *stå i fjenden sold* og *gøre blæst af noget* er arkaiske og ville dermed være stærkt markeret sprogbrug i dag.

Hvis et af argumenterne for at lave en ordbog er, at den bl.a. skal yde hjælp til produktion, så kræver det enten, a) at den konsekvent undgår forældede idiomer, eller (og bedre) b) at den informerer sine brugere om idiomernes eventuelle diakrone markering. Det sker ikke i *IO*, og det er en svaghed, når den nu vælger at medtage denne type idiomer.

5.2.3. Intern og ekstern valens

I forbindelse med analysen af idiomers form er det hensigtsmæssigt at tænke i valensbaner. Således har idiomer både en intern (de obligatoriske og fakultative *eksplicite* syntaktiske led, idiommet består af) og en ekstern valens (de obligatoriske og fakultative led, som *ikke* er eksplicite i lemmaformen). Desuden kan der i de fleste tilfælde tilknyttes

¹³ Jf. også Andersson (1999:138ff., 144f.).

frie angivelser, som dog ikke er interessante for idiombeskrivelsen (jf. Burger 1998:40ff.).

Fx kan *få en kniv i ryggen*'s (*IO*) interne valens beskrives som vb. (*få*) + akk.obj. (*en kniv*) + præp.obj. (*i ryggen*), mens den eksterne valens består af et nomen (fx *han*), evt. suppleret med et fakultativt præp.obj. (*af ngn*). I eksemplet ”så får du en kniv i ryggen ved først givne lejlighed” (*Google*) består kunsten så i at analysere sig frem til (og det kan kun gøres vha. sammenligning med andre eksempler og sproglige prøver), at ”ved først givne lejlighed” er en fri angivelse, som er idiomet uvedkommende som leksikalsk enhed.

I modsætning til formmæssig idiosynkasi (5.2.2.), er de eksempler, vi nu skal se på, indiskutabelt udtryk for en fejlanalyse. Her kan der af teoretiske grunde ikke være tale om konkurrerende former, men simpelthen om at der ikke er blevet skelnet systematisk mellem, hvad der er obligatorisk, hvad der er fakultativt og hvad der er frie angivelser. Sådanne beslutninger kan meget vel få indflydelse på andet end produktionsproblemer, fx på antallet af lemmata i ordbogen.

Et eksempel er *bide/æde harmen/sin harme i sig*, som jeg kun fandt 1 (+ 1) eksempel på i *Google*. Den lave frekvens, der næppe kvalificerer til et opslagsværk som dette, skyldes, at elementet *harme* er et tilfældigt objekt, som kunne skiftes ud med en uendelig liste af følelser, der kan formuleres så komplekst, man vil: *bide/æde [ydmygelsen; skammen; følelsen af at være til grin; etc] i sig*. Skabelonen er altså *bide/æde ngt (evt. FØLELSE e.l.) i sig*, hvad der minder om et partikelverbum.

Lege røvere og soldater kan synes at være den form, som er mest udbredt i sprogbrugen (jf. *Google*), og sådan fremtræder frasemet da også i *IO*. Men analytisk set er det en fejlslutning, at hyppig optræden af elementet *lege* i forbindelse med syntagmet *røvere og soldater* skulle gøre helheden til et udeleligt frasem: Der er tale om et objekt-metasprogligt forhold, jf. at man udmærket kunne skrive *lege ”røvere og soldater”*, hvad man også ser eksempler på i empirien. Interessant nok kan *lege røvere og soldater* beskrives som en kollokation med et indbygget frasem, hvad der egentlig ikke er noget spektakulært i, hvis man blot anerkender, at frasemer er leksemer: Som sådanne kan de naturligvis gå i forbindelse med andre leksemer i form af fx kollokationer. Men ikke desto mindre er *røvere og soldater* ikke et *idiom* efter denne forfatters opfattelse: Det falder ind under kategorien

(betegnelser på) lege, madretter, sygdomme etc., som altså jf. ovenfor har en helt anden sproglig funktion end idiommer, og som derfor mere hensigtsmæssigt hører hjemme i den almene ordbog.

En sanger af guds [sic!] *nåde* ser ikke ud til at være leksikaliseret i dansk: To belæg på *Google* virker ikke overbevisende. Søger man på ”af Guds nåde”, får man derimod over 2000 belæg, hvori der naturligvis skal foretages en del sorteringsarbejde. Men går man belæggene igennem, så er allerede nr. 13 relevant: ”konsulent af Guds nåde” (uden for kristen kontekst). Herefter følger en række for denne sammenhæng interessante belæg, fx ”digter/ psykopat/ ungtkarl/ klovn/ stilist/ tandlæge af Guds nåde”, godt gemt mellem religiøse og monarkistiske brugseksempler. Analysen viser, at ikke *sanger af Guds nåde* er et leksikaliseret frasem i dansk, men derimod den noget abstraktere skabelon [Nom.Ag.] *af Guds nåde* med betydningen ’et markant eksempel på [Nom.Ag.]’ e.l.

Feje et forslag af bordet finder man på *Google* ganske vist 3 belæg på; men alene den kortere form ”fejset af bordet” forekommer hele 350 gange. Objektet er altså variabelt, om end ikke semantisk fuldstændigt åbent. Eksempler på objekter, der kan ”fejset af bordet” ifølge sprogbrugen på *Google* er *kritik, bemærkninger, bekymringer, rapporter, tvivl, diskussioner, projekter, grundlag, reklame* etc. Det er ikke umiddelbart let at se, hvad der semantisk knytter disse eksempler sammen, men en eller anden form for restriktion er der givetvis.

forføre kvinder med slesk tale og (billig) portvin finder man slet ingen eksempler på Internettet overhovedet. Det gør man derimod på den kortere *slesk tale og billig portvin – forføre kvinder (med)* må derfor betragtes som en fri angivelse.

Man kan altså ikke gå ud fra korpusbelæg alene, simpelthen fordi man kan finde eksempler på hvad som helst. Man er nødt til hele tiden vha. sproglige prøver at undersøge, om et formodet frasem eventuelt kan brydes yderligere ned. Et illustrativt grænsetilfælde er *vaske sorte penge hvide*, hvor man måske godt kan argumentere for, at helheden er leksikaliseret. Men eftersom *sorte penge* kun er et (godt) eksempel på et objekt, der kan vaskes hvidt, idet objektselektionen snarere er begrænset af rene indholdstræk som: [MIDLER, KRIMINELLE], hvad der i praksis kan realiseres på mange måder, så er det *ikke* grundformen, vi har fat i her, men et fremtrædende aktualiseringseksempel. Dels er

attributtet *sorte* ikke obligatorisk, dels er andre attributter mulige (fx *illegale*), dels findes der eksempler på objekter, som er semantisk beslægtede med *penge*, fx *værdier*.

I overvejelserne om frasemets opslagsform bør altså indgå de sædvanlige sproglige prøver i form af elisions-, substitutions-, permutations- etc. -tests, i stadigt samspil med rigeligt med korpuseksempler, hvis man vil nå frem til dets kerne. At det er det, som må være idealet for frasemernes opslagsform, går jeg ud fra er hævet over enhver diskussion, i hvert fald i et monolingvalt fraseologisk opslagsværk.

5.2.4. Subjekts- og objektoplysninger

Ud over det æstetisk utilfredsstillende ved opslagsformerne *gå ged i noget, stå sort på hvidt, koste det hvide ud af øjnene, ikke kun (være) et spørgsmål om sort og hvidt, vokse nogen over hovedet, være krig på kniven* og *ikke være nogens stærke side*, så rummer disse former et andet problem for den ikke-native bruger: Den giver ham nemlig en forkert sætningsgenerator i hånden. Hvis ordbogen vil levere hjælp til produktion af idiomer, som den ifølge eget udsagn tilstræber, så kan den bl.a. gøre det ved at være mere eksplicit med hensyn til hvilken type subjekt, idiomet indeholder.

Det er ikke en oplysningstype, der koster noget særligt pladmæssigt: I ovenstående eksempel kan man klare sig med to typer, nemlig *der*-typen og *ngt*-typen, som begge indikerer, at subjektet er upersonligt, hvad der kan være en vigtig sprogbrugsoplysning for en foreign learner eller native speaker med et opslagsbehov. Formerne bliver så i stedet: *der går ged i ngt, ngt står sort på hvidt* etc. En anden teoretisk mulighed, *det*-typen (fx *det koster det hvide ud af øjnene*), som man ser mange steder, fx hos TA (2001), kan ikke anbefales, fordi det er en aktualiseret form, og ingen grundform: *det* refererer jo så at sige ud i den tomme luft, mens *ngt* er eksplicit metasprogligt og derfor mere velegnet som operator.

Den pragmatiske fordel ved tydeliggørelsen af subjektsindholdet bliver klar, hvis man ser på nogle teoretisk mulige afkodninger af og dermed brugssituationer for en række idiomer fra *IO*: Det kræver næppe stor fantasi at forestille sig, at oplysningerne *gå/stige nogen til hovedet* ("gøre nogen indbildsk") kan misbruges af brugeren, som enten overhovedet ikke kender idiomet, eller som ikke har dansk som

modersmål: ”Hans forældre er vist steget ham til hovedet: De har rost ham for meget”. Eller: ”Hvorfor går du altid hen over hovedet på mig?” på baggrund af: *gå hen over hovedet på nogen* (< ”ikke lægge mærke til (pga. distraktion, optagethed”). Eller: ”Du er hverken skidt eller kanel! Hvorfor beslutter du dig ikke til noget?” (< ”hverken være skidt eller kanel”). Og ud fra *komme som skidt fra en spædekalv*: ”komme meget hurtigt (især om ord)” kan man vel ikke udelukke, at nogen kan finde på at sige: ”De kom som skidt fra en spædekalv”. En sætning som ”oversergenten kræver is i maven af soldaterne” er næppe heller acceptabelt dansk, selv om det er en mulig afkodning af *kræve is i maven* (< ”kræve mod og beslutsomhed”). Eller ”jeg faldt i god jord i Århus” (< ”få en positiv modtagelse”). Og ”jeg gav hende et knæk”, da jeg pludselig fór frem bag døren (ud fra betydningsforklaringen ”give nogen et chok eller en alvorlig overraskelse”) rummer den samme risiko.

Problemet gælder principielt også de objekter, som indgår i idiomerne. Men der er også gode, ekspliciterende eksempler, fx ved *få så hatten passer*: ”få rigeligt af noget, fx alkohol eller skældud”.

Summa summarum: Hvis et frasem er lemmatiseret i infinitiv, så må man som default-slutning kunne gå ud fra, at det kan bruges med både personligt og upersonligt subjekt. Undtagelseskategorien, alene upersonligt subjekt, markeres derimod mest hensigtsmæssigt eksplicit med *der-* eller *ngt-*formen (som regel med verbet i præsens). Vil man virkelig give hjælp til produktion af frasemer, så kræver det en mere præcis beskrivelse af deres brugsrestriktioner. Et vue hen over markedets andre fraseoleksika og almenordbøger viser, at det er et generelt problem for frasembeskrivelsen – jf. fx Røders (1998) *at vokse nogen over hovedet* (også i *NUO*), som jo skaber homonymi mellem to syntaktisk og semantisk helt forskellige idiomer. Kun TA (2001) fremstår på dette punkt generelt som en lykkelig undtagelse, om end hans opslagsformer i andre henseender kunne systematiseres bedre (fx mht. aktionsart og ellipser).

5.2.5. Aktionsart

Ligesom vi har set eksempler på leksikalsk variation, så er grammatisk variation et udbredt fænomen i fraseologien. Hvad gør man med det fænomen i en frasemordbog?

Især aktionsart er et problem. Er grammatiske oppositioner som aktiv/passiv: *give ngn kniven/få kniven* (ikke med i *IO*) og ”durativ/inkoativ”: *have/få sommerfugle i maven* udtryk for, at der er tale om to forskellige idiomer? Tilsyneladende kvalificerer denne type variation i *IO* til to lemmata – i øvrigt også i de andre ordbøger, jeg har konsulteret. Det mener jeg er et tvivlsomt princip. Hvorfor skal man skille idiomer fra hinanden, når der nu endelig er et punkt, hvor fraseologien *ikke* opfører sig idiosynkratisk, men ganske grammatisk? Skal vi så også have et særopslag, hver gang et idiom kan bruges i en bestemt tempus? I tilfældet *have sommerfugle i maven* er fx også formen *ngt giver sommerfugle i maven* udbredt: Giver det så et idiom mere til regnskabet? Disse former er ikke særligt interessante *leksikalsk*, men nok *grammatisk* set, men det må så være et internt fænomen ved det enkelte idiom, som kan beskrives i den pågældende artikel. På dette punkt tilslutter jeg mig Anderssons (1999: 134f.) kritik af Røder (1998) – TA lider dog i mindre målestok af samme problem¹⁴. Andersson (ibid.) peger desuden ganske rigtigt på, at opsplnitning af idiomer efter fx aktionsart genererer redundans i ordbogen for en række af de eksplicite oplysningstyper som fx betydningsangivelser og etymologi.

Jeg mener, at man i forhold til dette problem kunne operere med nogle default-regler, som tog udgangspunkt i *umarkerede former*, dvs. aktiv frem for passiv, ”durativ” frem for ”inkoativ”, præsens frem for præteritum, simple former frem for komplekse osv. I tilfælde af variation, som kan beskrives regulært grammatisk – kan man *have* aben, kan man også *få* aben –, så er det et punkt, som kan beskrives sekundært til den neutrale grundform. En sådan fremgangsmåde vil aldrig (som i *IO*) vælge den komplekse form *få en klokke til at ringe (hos nogen)* som lemma, fordi der eksisterer en mere simpel form: *der ringer en klokke (hos ngn)*, som er et logisk bedre udgangspunkt, ud fra hvilket eventuelle aktionale eller mere komplekse varianter så kan beskrives som subformer. Men altså ikke som særopslag.

---

¹⁴ Se fx artiklerne *have én i lommen* vs. *være i lommen på én* og *få kniven* vs. *give én kniven*.

6. Definitioner og sprogbrugsforklaringer: pragmatiske restriktioner

”Idiomer skal bruges rigtigt” og ”bruges de forkert, kan man komme grueligt galt af sted”, som *IO* ganske rigtigt formulerer det i indledningen. Men netop dette vigtige punkt gør ordbogen ikke nok for at afhjælpe.

En væsentlig egenskab ved en monolingval frasemmordbog, som vil give hjælp til produktion, er naturligvis betydningsforklaringerne. Der findes dog eksempler på andre måder at gøre det på, fx den ekstremt omfattende Schemann (1993), som i stedet for definitioner alene giver redaktionelle eksempler, hvad der for den mindre trænede bruger afgjort er en svaghed, mens eksempler *i kombination med* betydningsforklaringer netop i fraseologisk sammenhæng er et yderst nyttigt værktøj, som fx Røders (1998) ordbog er et glimrende eksempel på. Desværre er der ikke eksempler i *IO*, så vi kan kun se på definitionerne. Jeg vil i den sammenhæng primært se på pragmatiske problemer ved dem, fordi det er her, de største teoretiske vanskeligheder ligger. Som optakt dog alligevel et lille semantisk kuriosum:

Hvid elefant definerer *IO* som en ”påfaldende provokatør”. Det vil komme bag på mange, jf. disse *Google*-belæg:

”En dyr dæmning i en sø, der hurtigt tørrer ud. I bistandskredse går sådan et projekt ofte under betegnelsen ”hvid elefant”

”Gennemfører man ’Digitalt Bornholm’ som beskrevet, så ender man med endnu en hvid elefant”

”En hvid elefant er et projekt, som er mislykkedes, fordi man har tænkt mere på dansk industri end på modtagerlandets behov”

Hvide elefanter er megalomaniske eller på anden måde urealistiske projekter, som ikke ender med at gøre nogen som helst gavn. Men dette eksempel på en denotativt decideret forkert definition ser ud til at være forholdsvis sjældent: Det er generelt ikke de rent *semantiske* elementer af *IO*'s definitioner, der er problemer med, men derimod med de pragmatiske.

Ifølge Schemann (1989:1025) hører brud på talehandlingsrestriktioner til de hyppigste og måske mest graverende svagheder ved næsten alle fraseologiske ordbøger. ”At demonstrere så vidt muligt hele idiomets grammatisk restringerede palette for brugeren af den fraseologiske ordbog, sådan at han kan bruge dette udtryk korrekt i enhver kontekst,

idiomet tillader, er måske den sværeste opgave for forfatteren til en fraseologisk ordbog” (ibid:1026, min oversættelse, *KF*). Også *IO* har vanskeligheder med at formulere definitioner, som tager hensyn til de pragmatiske restriktioner, idiomerne er underkastet.

Det er fx muligt, at *have øjne i hovedet*'s rent semantiske karakter indfanges vha. parafrasen ”kunne se”. Men man får ingen hjælp til produktion, eftersom idiomet jo er knyttet til ganske bestemte talehandlinger som (utålmodige) spørgsmål: ”sig mig, har du overhovedet øjne i hovedet”, negerede sætninger: ”hun har vist ikke øjne i hovedet” og emfaser: ”jeg *har* altså øjne i hovedet”. Derimod kan det jo fx ikke anvendes i en situation, hvor en person bare kan *se* noget: *”det er rart at have øjne i hovedet igen. Der var så mørkt i tunnellen”, eller som neutralt spørgsmål: *”har du øjne i hovedet? Er den ikke flot?”.

At forklare *turde/ville æde sin gamle hat på noget* med ”være sikker på noget” er måske nok tilstrækkeligt som *receptions*oplysning, men man får ikke at vide, at det ville være påfaldende fx at anvende idiomet i et spørgsmål: *”Jeg håber, du tør æde din gamle hat på, at de kommer i aften”, i det mindste uden at samtalepartneren selv forinden har brugt udtrykket. Det er netop kun normalt i en situation, hvor en person empatisk udtrykker skråsikkerhed.

Pragmatiske problemer kan være vanskelige at skelne fra semantiske. Fx har *jordiske rester* måske nok i en vis forstand betydningen ”lig”, som *IO* skriver. Men det er dels ”lig” i en mere højtidelig eller eufemistisk kontekst, dels er det ofte set enten i et fremtidsperspektiv eller efter en forrådnelsesproces. Endelig er det altid ”jordiske rester” relativt til *nogen*. Ytringen *”Efter skyderiet var der ikke andet end en bunke jordiske rester tilbage på pladsen” fungerer ikke i dansk – for ikke at tale om problemet *jordiske resters* manglende tællelighed, hvad der jo adskiller det fra *lig*.

I tilfældet *nogens jordiske hylster* er det også – i hvert fald til produktive formål – for lakonisk at skrive *nogens krop*, eftersom man i en intim situation næppe ville finde på at komplimentere sin elskedes ”jordiske hylster”. Man kan selvfølgelig prøve at se, hvad der sker...

Mere interessant end formentlig få semantiske kiks er altså de pragmatiske oplysninger, som er af afgørende vigtighed for den aktive idiomproduktion og samtidig et af de allervanskeligste punkter overhovedet at realisere leksikografisk i en form, der på én gang er detaljeret

nok til at kunne bruges, og som samtidig er overskuelig og kort. Min kritik er derfor heller ikke på nogen måde ment hoverende, men alene ud fra ønsket om at pege på et vigtigt teoretisk problem i fraseografien. Og jeg mener, at vi her har et punkt, som rummer stof til en mere omfattende og systematisk teoretisk undersøgelse i dansk.

7. Konklusioner og udblik

Man kan med Pilz (1987) og Karker (1999:200) spørge: Hvad skal vi overhovedet med fraseologiske ordbøger? Er svaret, som Schemann (1989:1022) retorisk formulerer det, at fraseologiske ordbøger er overflødige, fordi almenordbøgerne generelt er både mere omfattende og metodisk konsistente på dette punkt? I hvert fald gælder, at det ikke *som udgangspunkt* er nogen garanti for et bedre ordbogsværktøj, at en publikation kalder sig et fraseologisk opslagsværk eller idiomordbog. I nogle tilfælde får man både mere kvanti- og kvalitet i almenordbøgerne, som jo mange gange også indeholder idiomatik og fraseologi i det hele taget. Det kunne fx tænkes, at den korpusbaserede *DDO* på visse områder viser sig at være en bedre (implicit) idiomordbog end flere af de eksisterende. Men det kræver naturligvis en særlig undersøgelse at fastslå det.

Vi så i afsnit 2, at redaktørerne bag *IO* selv legitimerer ordbogen ved at henvise til en række problemer/funktioner, som jeg systematiserede til følgende 5: a) *receptionsproblemer*, b) *almene produktionsproblemer*, c) *specielle produktionsproblemer (synonymiproblemer)*, d) *indlæringsfunktioner* og e) *underholdningsfunktioner*. Ordbogen er ikke eksplicit mht. præcis hvilke af disse funktioner, den gør krav på at understøtte, men siger blot, at den understøtter ”de fleste” af dem. Jeg tror, man ud fra ovenstående diskussion kan komme lidt nærmere et svar på, hvilke af de nævnte problemer/funktioner *Idiomordbogen* rent faktisk kan yde hjælp til, og hvilke snarere lades i stikken:

Der er ingen tvivl om, at *IO* i hvert fald i nogen grad yder hjælp til reception af tale og tekst, hvori specialproblemet idiomatik indgår (problem a). Sågar idiomer, som mere eller mindre er udgået af sprogbrugen, men som man jo vil kunne støde på i ældre tekster, vil man her i nogle tilfælde kunne få en forklaring på – forudsat at man erkender, at der er tale om et idiom. Man kan selvfølgelig også bruge ordbogen til at lære, hvad forskellige idiomer betyder, så man vil kunne afkode dem i

tilfælde af, at man støder på dem i sprogbrugen (d). Men det er jo kun en af flere indlæringsfunktioner, man kan opregne. Hvad med spørgsmålet om indlæring mhp. *selv* at kunne bruge bestemte idiommer, der jo fører direkte over i problem (b): almene produktionsproblemer? Sætter *IO* rent faktisk brugeren i stand til at anvende idiommerne aktivt? I nogen grad naturligvis: Der er selvfølgelig en del eksempler på pragmatisk helt uproblematisk idiommer, som alene ud fra den semantiske beskrivelse vil kunne bruges uden videre, det gælder fx formentlig definitionerne 'være lige ved at græde' (< *have/få en klump i halsen*), 'være meget populær hos nogen' (< *have en høj stjerne hos nogen*) og 'tiltrække sig al opmærksomhed' (< *stjæle billedet*). *IO* undlader heller ikke fuldstændigt at bringe pragmatiske oplysninger. Men de er generelt både for sjældne og for sparsomme, som jeg har forsøgt at vise; i en del tilfælde vil brugeren ikke få den hjælp til produktion, som *IO* måske, måske ikke lover.

Hvad angår specielle produktionsproblemer som synonymi, så kan jeg ikke se, at *IO* her yder nogen hjælp. De spørgsmål, ordbogen retorisk stiller: "Findes der et idiom, der kan bruges i denne sammenhæng?" og "Findes der et idiom, der betyder det samme som det idiom, jeg allerede har brugt én gang?", kan man faktisk ikke få besvaret, selv om det ville være en nyttig funktion, som fx Schemann (1991) indeholder. Men tilsyneladende vil den annoncerede søgefunktion (fra 2004), der vil gøre det muligt at søge på definitionernes nøgleord, fx "tyv", hvorefter man vil få en liste over idiommer, som er defineret vha. bl.a. dette nøgleord (fx *have lange fingre*), yde denne hjælp.

Endelig er der *underholdningsfunktionen*: Man kan selvfølgelig sige, at *IO* har den fordel at levere en væsentligt sjovere indgang til idiomatikken med sin elektroniske søgefunktion end mange traditionelle papirordbøger. Og mht. lexicotainment kan der måske argumenteres, at idiommer er "sjove" i sig selv, og at dette punkt så automatisk er dækket ind. Men det er et faktum, at noget af det, som interesserer almenheden allermest ved idiommer, er, *hvorfor* man siger sådan og *hvorfra* idiommet kommer. Bemærk fx, hvad det er for en type spørgsmål, *Politikens Sproghjørnet* hver uge får tilsendt – og ofte svarer på ved at slå op i *ODS*. Handler det om dette moment af underholdningsfunktionen, så er *ODS* (eller til dels Røder 1998) altså svaret. Man kan desuden hævde, at underholdningsaspektet kunne relateres sig til idiomernes mange gange påfaldende sprogbrug, fx i reklamer og vittighedstegninger,

som Røder (1998) så udmærket dokumenterer. Eller at ”det sjove” ved idiomer er at se, hvad ”man siger” på andre sprog, som man til dels får besked om i TA (2001).¹⁵ Netop på underholdningsfronten står andre danske idiom- og almenordbøger altså væsentligt stærkere end *IO*, som situationen er nu.

Det er altså kun den første funktion, receptionsaspektet, *IO* for alvor opfylder overbevisende.

IO er som sagt et novum i det leksikografiske landskab, hvad den elektroniske form angår. Ordbogen indeholder også en del nyt fraseologisk materiale, man ikke finder andre steder. Endelig byder ordbogen på nogle muligheder for at søge efter idiomer med på forhånd definerede leksikalske komponenter. Og det skal ikke fratages *IO*, at ordbogen for den almindelige bruger i mange tilfælde vil være et interessant leksikografisk ”værktøj”, som redaktørerne selv omtaler ordbogen.

Men når denne ros er givet, så er der set fra et fraseologisk og teoretisk ståsted både nogle punkter, som giver anledning til nogle overordnede og mere teoretiske metafraseografiske overvejelser, og samtidig sådanne, der kan forbedres umiddelbart i ordbogen. Kritikken giver nok først og fremmest mening i en videnskabelig kontekst, som jeg dog går ud fra, at *IO* gerne vil bedømmes i. Men jeg mener også, at kritikken har rækkevidde ud over den snævre videnskabelige sammenhæng, især den del af den, som går på risikoen for produktivt vildledende – qua for lakoniske – brugsoplysninger. Og herudover altså også de relativt mange lemmaformer, som ikke har deres baggrund i en grundig analyse af empirien, men blot en relativt overfladisk intuitiv nedfældning af et forholdsvis tilfældigt eksempel i en tilfældig kontekst. Der er også tekniske problemer, som endnu venter på deres løsning: Først og fremmest tænker jeg her på søgemekanismen, som ikke skelner mellem rent tilfældige og *leksikalske* bogstavkombinationer. Dette er selvfølgelig et mindre problem, og burde nok være til at løse.

Af teoretisk størst interesse for den fremtidige fraseografi er dog, at ordbogens idiomkoncept hverken er helt klart for brugeren eller

---

¹⁵ Det grundlæggende teoretiske problem ”idiomækivalens” skal jeg ikke komme ind på her; det er et problem, jeg er ved at undersøge i min ph.d.-afhandling, som først foreligger i 2006. Men at hele begrebet idiomækivalens langtfra er så uproblematisk, som det i reglen bliver håndteret, kan godt forudskikkes.

redaktørerne selv, hvad der naturligt nok fører til en lidt lemfældig lemmaselektion. At *IOs* idiomdefinition er så vag, at den i praksis bliver vanskelig at bruge som kriterium, er redaktørerne også delvist bevidste om. Men her er det ikke tilstrækkeligt at henvise til, at ”hvis ikke du kan finde idiomet det ene sted, så prøv det andet”. Det må være redaktørernes opgave at formulere et hensigtsmæssigt og klart idiombegreb, uden hvilket sådan et projekt bliver noget vanskeligt at kontrollere.

De beskrevne problemer er formentlig et symptom: Fraseologi har nok stadig lidt en status af sprogets ”muntre køkken”, hvor beskrivelsesobjektet er ”sjovt”, og hvor kravene til den lingvistiske analyse er tilsvarende lave – altså en eksklusiv fokusering på det omtalte lexicotainment-aspekt. Men det modsatte er tilfældet: Fraseologien er kompleks og subtil på både form- og indholdssiden, som jeg også har antydnet her, og er derfor et konkret kommunikativt problem; af samme grund kræves der stor lingvistisk nøjagtighed, hvis vi skal bevæge os ud over det rent kuriøse. Så galt står det heldigvis ikke til i *IO*, men der er for meget metodisk og teoretisk vaklen.

Jeg hører ikke til dem, der mener, at der udgives for mange ord-bøger, tværtimod: Uden konkurrencen ville det sikkert stå værre til på mange områder af sprogleksikografien, som jo i de fleste tilfælde er kommercielt motiveret. Derfor kan lidt sund konkurrence til Michelsen (1993), Røder (1998) og TA (1998, 2001) ud fra et rent fraseologisk perspektiv kun hilses velkomment. Og *Idiomordbogen* understreger jo taktisk smart sin ufuldkomne tilstand – tænk hvis papirordbøgerne kunne gøre det samme i indledningen! Så vi vil formentlig se løbende forbedringer af basen. Bl.a. stilles brugerne som sagt muligheden for at søge på indholdskategorier i udsigt fra 2004, hvad der skal blive interessant. På den anden side er en offentliggørelse en offentliggørelse, uanset hvor mange forbehold man så tager. Så kritikken kommer vi ikke uden om.

For nylig blev Dansk Selskab for Fraseologi (DANFRAS, info: kenfaroe@hum.ku.dk) oprettet. Jeg tror, at denne gennemgang af teoretiske og metodiske fraseologi-relaterede problemer i *Den Danske Idiomordbog* viser, at en sådan faglig kreds har sin berettigelse. For selv om (i det mindste proto-) metafraseografien som nævnt i indledningen rækker

tilbage til tresserne, så er der stadig et formidlings- og diskussionbehov for de indsigter, der for så vidt allerede eksisterer i forskningen. Der er efterhånden en del fraseologisk forskning at trække på, men samtidig står vi over for uløste problemer. Der venter en opgave forude med at systematisere den fraseologiske forskning og beskrivelse i Danmark. Lad os komme i arbejdstøjet!

Litteratur

- Andersson, Henrik 1999: To nye danske idiomordbøger. In *LexicoNordica* 6: 133-150.
- Becker-Christensen, Christian/Heede-Andersen, Sussie/Katlev, Jan/Pallesen, Bolette Rud/Grue, Malene/Sonne, Henriette 2001: *Politikens Nudansk Ordbog med Etymologi*. København: Politiken.
- Bergenholtz, Henning (hovedredaktør)/Vrang, Vibeke/Lund, Lena/Almind, Richard (database og design)/Grønborg, Helle/Jensen, Maria Bruun/Larsen, Signe Rixen/Refslund, Rikke, Pedersen, Jette 2002: *Den Danske Netordbog*. Aarhus: Center for Lexikografi. (www.netordbogen.dk).
- Bergenholtz, Henning/Vrang, Vibeke/Almind, Richard 1999: *Danskordbogen*. Aarhus: Systime.
- Bergenholtz, Henning/Mogensen, Jens Erik 1993: Wörterbuchkritik in Dänemark. In H. E. Wiegand (Hg.): *Lexikographica. Internationales Jahrbuch für Lexikographie* 9. S. 8-35.
- Burger, Harald 1983: Phraseologie in den Wörterbüchern des heutigen Deutsch. In H. E. Wiegand (Hg.): *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie III*. Hildesheim: Olms. S. 13-66.
- Burger, Harald 1989: Phraseologismen im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch. In Hausmann et al.: 1989: 593-598.
- Burger, Harald 1998, 2003: Phraseologismen im Wörterbuch. In *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Dahlerup, Vilhelm et al. 1918-1956: *Ordbog over det Danske Sprog*. København: Gyldendal/Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Dansk Sprognævn 2001: *Retskrivningsordbogen*. København: Aschehoug.
- DDO = Hjorth et al.
- Farø, Ken 2000a: Idiomatik i moderne dansk-tysk leksikografi. In *Hermes* 25: 176-202.
- Farø, Ken 2000b: *Dansk-tysk idiomatik. En empirisk baseret konfrontation af det danske og tyske idiominventar*. København: Københavns Universitet. (Kandidatspeciale).
- Farø, Ken 2003a: Ordsprog i nutidsdansk. Funktioner og problemer. In *Danske Studier* 98. 34-68.

- Farø, Ken 2003b: Det ligger lige på tungen. Den danske fraseologi. In *Mål & Mæle* 3, 2003. 19-27.
- Farø, Ken 2003c: Am Anfang. Zur Erforschung der dänisch-deutschen Idiomatik. In Földes/Wirrer (red.): *EUROPHRAS 02*. (Under udg.).
- Farø, Ken 2004: Omkring det grønne bord. Dansk-tysk idiomatik i nutid og fortid. In *Studier i Nordisk* 2002-2003. (Under udg.).
- Farø, Ken 2005: Danish Phraseography. In H. Burger/D. Dobrovolskij/N. Norrick/P. Kühn (red.): *Phraseology/Phraseologie. An International Handbook*. (Serien HSK). Berlin, New York: Mouton de Gruyter. (Under udg.).
- Hausmann, Franz Josef/ Reichmann, Oskar/ Wiegand, Herbert Ernst/ Zgusta, Ladislav 1989-1991: *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires*. Berlin/ New York: Walter de Gruyter.
- Hjorth, Ebba/Kristensen, Kjeld (led. red.) et al. 2003f.: *Den Danske Ordbog*. København: Gyldendal/Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Jarvad, Pia 1999: *Nye ord 1955-1998*. Ordbog over nye ord i dansk fra 1955-1998. København: Gyldendal.
- Karker, Allan 1999: Christian Michelsen: Idiomordbog. 1000 talemåder. Allan Røder: Danske talemåder. Stig Toftgaard Andersen: Talemåder i dansk. Ordbog over idiommer. In *Danske Studier* 94. 198-203.
- Korhonen, Jarmo 1987: *Beiträge zur allgemeinen und germanistischen Phraseologieforschung*. Oulu: Oulu Universitet.
- Michelsen, Christian 1993: *Idiomordbog. 1000 talemåder*. København: Gyldendal.
- NUO = Becker-Christensen et al.
- ODS = Dahlerup et al.
- Pilz, Klaus Dieter 1987: Allgemeine und phraseologische Wörterbücher. Brauchen wir überhaupt phraseologische Wörterbücher? In Korhonen: 129-154.
- Røder, Allan 1998: *Danske talemåder*. København: Gad.
- Schemann, Hans 1989: Das phraseologische Wörterbuch. In Hausmann et al.: 1019-1032.
- Schemann, Hans 1991: *Synonymwörterbuch der deutschen Redensarten*. Stuttgart: Klett.
- Schemann, Hans 1993: *Die deutschen Redewendungen im Kontext*. Stuttgart: Klett.
- TA = Toftgaard Andersen
- Toftgaard Andersen, Stig 1998, 2001: *Talemåder i dansk. Ordbog over idiommer*. København: Gyldendal.
- Wissemann, Heinz 1961: Das Wortgruppenlexem und seine lexikographische Erfassung. In *Indogermanische Forschungen* 66. S. 225-258.

